

Erdők a globális és a hazai szénforgalomban

Dr. Mátyás Csaba

Nyugat-Magyarországi egyetem

Egy Nobel-díjas svéd kémikusnak, Svante Arrheniusnak köszönhetjük a felismerést, hogy a Föld légkörében található széndioxid hatással van az éghajlatra. 1896-ban megjelent munkájában a jégkorszakok kialakulását a légköri széndioxid-tartalom csökkenésével hozta összefüggésbe. Egyben azt is felvetette, hogy a széndioxid-tartalom emberi tevékenység okozta növekedése az éghajlat melegedésével járhat.

Ma már tudjuk, hogy a jégkorszakok megjelenése nem köthető össze a széndioxid-koncentráció hullámzásával, azonban az a tény ma már általánosan elfogadott, hogy az antropogén széndioxid-koncentráció emelkedése nagy bizonyossággal hozzájárul a légköri üvegház-hatás erősödéséhez, és ezzel a globális hőmérséklet emelkedéséhez. Előadásomban elsősorban arra a kérdésre térek ki, hogy az *üvegházhatás erősödésében milyen szerepe van az erdő-vegetációnak, illetőleg milyen mértékben számíthatunk az erdő szénmegkötő funkciója révén a légköri széndioxid koncentráció-növekedés korlátozására.*

Üvegházhatás: nem a széndioxid egyediül...

Nem árt mindjárt az elején rögzíteni, hogy a légköri üvegházhatás fő kiváltója nem a széndioxid, hanem a vízgőz. A természetes párolgás, felhőképződés óriási mennyiségű vízgőzt tart a légkörben (mintegy 13 billió tonnát!). A légköri vízgőz koncentrációra gyakorolt emberi hatást eddig elhanyagolhatónak tartották, ezért a vízgőz szerepe az üvegház-hatás elemzésekben általában meg sem jelenik. Az újabb vizsgálatok szerint azonban a légköri vízgőz mennyisége – emberi hatások közvetett eredményeként - szintén növekszik. A hetvenes évek óta évtizedenként 0,07 grammal, azaz 70 ppm-el nőtt 1 kg levegő páratartalma.

1. táblázat: A legfontosabb üvegház-gázok részesedése az üvegház-hatásból (W/m²)

	W/m ²	%	Melegítő potenciál
Légköri vízgőz	4,11	169*	
<i>Antropogén eredetű gázok:</i>			
CO ₂	1,46	60,0	1
CH ₄ (metán)	0,48	19,7	23
N ₂ O	0,15	6,1	296
CFC-k	<u>0,34</u>	<u>14,2</u>	4600
Összes antropogén	2,43	100,0	

* az „összes antropogén” gáz százalékában

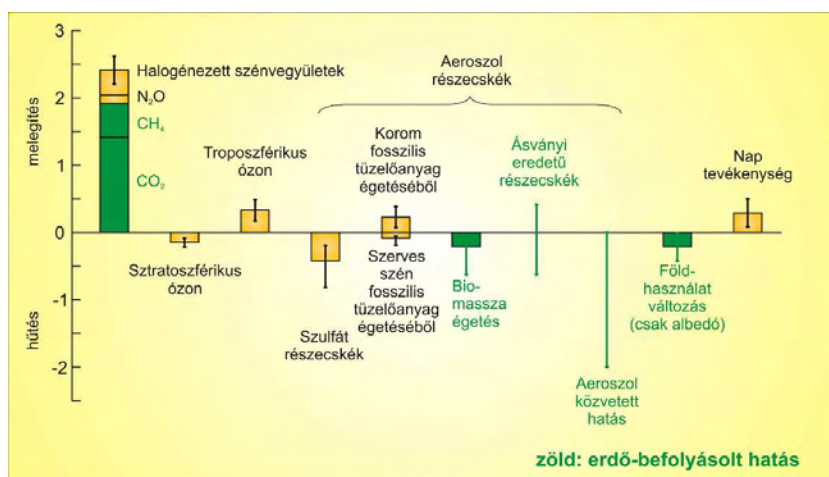
Ki kell viszont emelni, hogy a többi üvegház-hatású gáz légköri mennyisége, beleértve a széndioxidot is, a vízgőzhöz képest csekély, mintegy 750 milliárd tonna, és összesen nem éri el a 400 ppm, azaz milliomodnyi koncentrációt (0,04%). Az üvegház-gázok sugárzási kényszert okozó hatása, vagyis globális melegítő potenciálja nagyon eltérő. A CO₂-hoz képest számított értékek az 1. táblázatban láthatók. A metánból tehát a széndioxidnál 23-szor kisebb koncentráció azonos hatást vált ki – vagyis az egyéb üvegház-gázok rendkívül kis koncentrációja is már jelentős hatású. Éppen ez az erős melegítő potenciál okozza, hogy az emberi tevékenység érezhető hatást gyakorol a globális éghajlat alakulására.

Üvegház-hatás nélkül Földünk átlagos felszíni hőmérséklete -19°C lenne. A légkörben „fogyul ejtett” 235 W/m^2 beérkező energia viszont kellemes $+14^{\circ}\text{C}$ átlaghőmérsékletet biztosít.

Az ipari forradalom óta bekövetkezett CO₂ dúsulás (275-ről 375 milliomodrészre) $+2,78 \text{ W/m}^2$ többlet energiát köt meg. További fokozó ill. csökkentő hatású ember okozta tényezők eredőjeként az ún. sugárzási kényszer $+2,43 \text{ W/m}^2$ energiátöbbletet jelent. Ez a látszólag csekély többlet az elmúlt évszázadban globálisan $0,6^{\circ}\text{C}$ hőmérsékletemelkedést eredményezett.

Az erdőtakaró szerepe a földi energiamérlegben és szénforgalomban

Érdeemes részleteiben megvizsgálni, hogy mely antropogén hatások milyen súllyal járulnak hozzá a $+2,43 \text{ W/m}^2$ -es sugárzási kényszerhez. Az 1. ábrán feltüntetett tényezők között több olyan található, amelyek közvetlenül vagy közvetve összefüggésben vannak a földi erdőtakaró sorsával.

A Föld-légkör rendszer energiamérlegében a XVIII. század közepe óta előidézett változások (sugárzási kényszer W/m^2) és az egyes tényezők bizonytalansága (Forrás: Haszpra ex IPCC, 2001)

1. ábra:

Természetesen legjelentősebb a légköri CO₂ (valamint esetleg részben a metán) mennyisége, de az erdőirtás és erdőégetés révén az erdőtakaróval is összefüggő tényezők a földhasználat-változás, a biomassza-égetés, az ásványi részecskék és korom jelenléte a légkörben. Talán meglepő, hogy az első két tényező hatása negatív, vagyis az erdőirtás javítja az albedót, a biomassza-égetés pedig csökkenti a légkör optikai átlátszóságát.

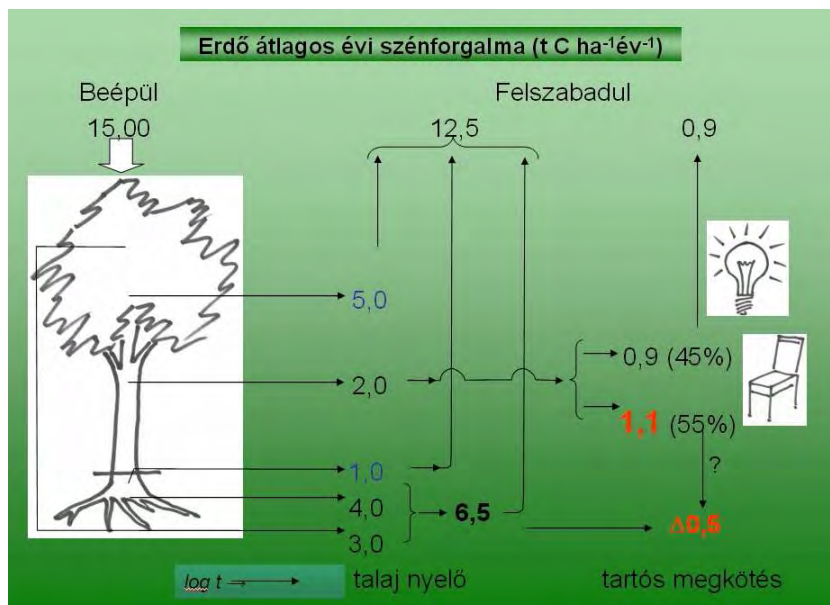
Az ábrából megállapítható, hogy az erdőtakaró kiterjedése és állapota a sugárzási kényszer szempontjából nem hanyagolható el.

Ezt a benyomást erősíti, ha áttekintjük a Föld mobilizálható és lekötött széntartalmait, a kőzetek nélkül. A 2. táblázatból kiderül, hogy a légkörben található CO₂ mennyisége *kevesebb*, mint a bioszféra növényzetében tárolt szénkészlet – ennél még jóval több a talajban található szén.

A szárazföldi bioszféra szénkészletét viszont szinte kizárólagosan az erdők tárolják. A feltüntetett 800 milliárd tonna (Gt) több mint fele a trópusi erdőkben (450 Gt), a többi a mérsékelt övi (180 Gt), és boreális erdőkben (120 Gt) található! A fás szavannák készlete 55 Gt, ugyanakkor a füves vegetáció és a mezőgazdaság mindössze 7-7 milliárd tonna szenet tárol.

2. táblázat: Globális szénkészletek, milliárd tonnában (Gt), kőzetek nélkül

Készlet	Széntartalom	Labilitás	
Légkör	700	+	
Bioszféra			
- növényzet	800	++++	erdő:1200 volt
- talaj	1200	+++	
Óceánok			
- vízben oldott	39000		
- üledékben	12 millió		
Fossilis szén	> 5000		faanyagban: 4,5

2. ábra: Közép-európai erdő becsült évi szénforgalma (t/ha/év szén egyenértékben)

A második ábra egy átlagos közép-európai erdő szénforgalmát mutatja be. Évente mintegy 15 t szén épül be egy hektáryi erdőbe. A képződött szervesanyag nagy része (12,5 t) vagy közvetlenül, vagy a talajban folyó mikrobiális tevékenység során néhány év késéssel elbomlik, felszabadul. Mintegy 2 tonnányi az az évi növedék, amelyet az erdőgazdálkodás során kivonunk a szén-körforgalomból (ez mintegy 5 m³ faanyagnak felel meg).

A megtermelt faanyagban megkötött szén további sorsa a felhasználástól függ: az energiatermelésre vagyis tüzelésre fordított hányad széntartalma felszabadul (az ábrán: 0,9 t/ha/év), míg az ipari hasznosítás eredményeképpen a megkötött szén változó ideig, akár évszázadokig is (pl. épületfa) kikerül a ciklusból. Tekintettel arra, hogy a közép-európai talajok – főleg sík- és dombvidéken – évszázados művelése során általában vesztek humusztartalmukból, az erdőtalajokban egy bizonyos mértékű szén felhalmozódást feltételezhetünk, melynek értékét 0,5 t/ha/év-re becsültem, ezt egyes mérési adatok megerősítik.

Az elmondottakkal kapcsolatban a következőket kell kiemelni:

- az érintetlenül hagyott, természetes állapotú erdő a szénmegkötés szempontjából semleges: ugyanannyi szenet köt meg, mint amennyit kibocsát. Érdeemes megemlíteni, hogy a laikus sajtó által hangoztatott metafora: „az őserdők a Föld tüdejé” annyiból sántít, hogy a szén-semleges természetes erdő nem termel fölös oxigént!
- az erdőgazdálkodás során kivont faanyag a szénkörforgalmat lassítja. Még ha tűzifaként el is égetjük, ez a szénsemlegességen

nem változtat. Nincs egyetlen más ágazat sem, amely szén-semleges termelésre (főleg energiatermelésre) képes, az atomerőmű kivételével.

- az ipari felhasználásra alkalmas faanyag termelése, vagyis *a minőségre törekvő erdőművelés alapvetően fontos klíma- és környezetvédelmi funkciót lát el* a szén ciklus fékezése révén.
- amíg a meglévő erdők ill. azok hasznosítása többé-kevésbé szén-semlegesnek tekinthető, az új erdők telepítése a szénlekötés fokozását jelenti, tehát tartós többletet eredményez. Az erdőtelepítés biológiai szennyelő funkcióját a nemzetközi szén-kvóta kereskedelem is elismeri és díjazza, erre ma már Magyarországon is megnyíltak a lehetőségek.
- a szénsemlegesesség csak akkor valósul meg, ha az erdőgazdálkodó képes a talajban megkötött szénkészlet bolygatása nélkül termelni. Mivel a talajban megkötött szén felszabadulását a felszín bolygatása, az elgyomosodás, a közvetlen napsugárzás sietteti, kíméletes technológiák alkalmazására van szükség.

Az erdőirtás szerepe a globális ciklusban

A század vég nemzetközi adatai szerint az erdőterület fogyása – némileg csökkenő ütemben – folytatódik. Az egyes kontinensek között rendkívül nagy eltérések vannak (2. táblázat). Éllovas Latin-Amerika, az amazóniai őserdők pusztítása miatt (3. ábra). Az erdőfogyás Ázsiában is nagyon jelentős, amelyet elfed Kína óriási léptékű erdőtelepítési erőfeszítése. Az évente összesen kiirtott 11,24 millió ha erdő Magyarország erdőterületének 6,3-szorosa!

3. táblázat: Erdőterület-változás jelenlegi helyzete kontinensenként, a FAO nyilvántartása szerint (millió ha/év)

Afrika	-3,74
Ázsia + Ausztrália	-3,40
Európa (Közép-Ázsiával)	+0,94
Latin-Amerika	-5,80
Észak-Amerika	<u>+0,76</u>
Összesen:	-11,24

3. ábra: Amazóniai esőerdő irtása mezőgazdasági terület nyérése érdekében: a felszabaduló széndioxid későbbi ismételt megkötése a vegetáció degradálódása miatt valószínűtlen (Peru, *fotó Mátyás Cs.*)

Az erdőirtás a felszíni albedó változtatása mellett (l. 1. ábrát) a vegetáció felégetése révén fokozza a globális sugárzási kényszert. A 4. táblázat adatai szerint az összes felszabaduló szén *több mint 20%-a az erdőirtásokból származik*. Ez a mennyiség az Európai Unió 2020-ra tervezett kibocsátás-csökkentési előirányzatával azonos, amely ugyancsak 20%. A fejlődő országok erdőpusztításának mérséklése ugyanakkor nagy léptékű

társadalmi-gazdasági átalakulások függvénye, amelyre jelenleg nem sok esély van.

Az összes elnyelt szén kétharmadát a vegetáció köti meg, amelyről tudjuk, hogy döntően az erdőtakarót jelenti. Az erdő szerepe tehát a kibocsátásban (irtás), de főleg a megkötésben meghatározó!

A 4. táblázatban szereplő, évi 3,2 milliárd tonna szén, amelyet sem az óceánok, sem a meglévő erdők nem kötnek le, a légkör CO₂ koncentrációját növeli. Megközelítőleg 2 milliárd tonna szén felel meg egy milliomodrész (=1 ppm) CO₂ koncentrációnak az atmoszférában. Az említett mennyiség tehát *jelenleg kb. 1,5 ppm koncentrációnövekedést idéz elő évente*, ez megfelel a jelenlegi növekedési ütemnek.

4. táblázat: A globálisan felszabaduló és megkötött szén éves mennyisége (milliárd t/év)

	Gt/év	megj.
Kibocsátók:		
Fosszilis szén tüzelés	6,3	Fatüzelés: 0,4
Erdőirtás	1,7	
Összesen felszabadul	8,0	
Nyelők:		
vegetáció	3,1	Iparifa: 0,37
óceánok	1,7	
Fennmaradó többlet	3,2	Légkörben marad!

Lehetőségek a szénkibocsátás fékezésére az erdőgazdálkodás révén: valós alternatíva?

Az ismertetett adatokból kitűnik, hogy bár az erdők szerepe jelentős, pusztán erdőtelepítéssel a széndioxid-kibocsátás jelenlegi üteme nem kompenzálható.

Magyarország vonatkozásában jelenleg aktív nyelőként funkcionálnak az ökonómiai küszöb alatti és a teljes védettséget élvező erdőterületek (ez természetesen csak az összeomlási fázis eléréséig áll fenn). Ugyancsak aktív nyelők azok az erdőtelepítések, amelyek még nem érték el a vágáskort. Az erdei szénmegkötés becsült éves mennyiségét az 5. táblázat mutatja be. Nem szerepel a mérlegben a hulladékba kerülő „használtfa” lebomlásának éves mennyisége, továbbá az újonnan belépő erdőtelepítések évi növedéke sem. A kettő nagyságrendileg azonos lehet, így nagyjából kiegyenlítik egymást.

5. táblázat: A magyarországi erdők szénforgalmának éves mérlege (millió t) Führer, Mátyás (2004) adatai szerint

	Fatörzs, ágak	Levélzet	Tuskó, gyökér	Összesen
Éves szénforgalom során, ill. rövid távon felszabadul				4,86
levélzet		2,40		2,40
bruttó fakitermelés apadék	0,48			0,48
bruttó fakitermelés tuskó- és gyökér mennyisége			0,97	0,97
energiacélú felhasználás (tűzifa)	0,96			0,96
faipari hulladék	0,05			0,05
Tartósan beépülő ill. lekötött szénmennyiség				2,04
Faipari termékek	0,91			0,91
Élőfa-készletben érintetlenül hagyott, kitermelhető növedék	0,80		0,33	1,13
Éves szénbeépülés és lekötés összesen	3,20	2,40	1,30	6,90

Az ismertetett adatokkal szembenáll Magyarország 16 millió tonnára becsült éves szénkibocsátása: látható, hogy esély sincs a kibocsátás elnyelésére az országhatáron belül.

4. ábra: Nemesített *Pinus taeda* ültetvény Virginiában (USA). A 20 éves vágásfordulóban kezelt ültetvény évente képződő 25-30 m³/ha faanyagában mintegy 10 t/ha légköri kARBONT von ki: eszményi szén-nyelő (fotó Mátyás Cs.)

Globális léptékben „jobb” a helyzet, a megkötés/kibocsátás aránya mint láttuk 3,1:8. Számítások szerint, ha az egykori földi erdőtakaró helyreállítása lehetséges lenne, ez 40-70 ppm-el csökkentené a CO₂ koncentrációt, vagyis globális léptékben sem lehetséges „csak” az erdőtelepítésekre hagyatkozni.

„Széngazdálkodás”: a jövő elkezdődött

Rendkívül fontos, hogy az erdőgazdálkodókban tudatosodjon az a kitüntetett szerep, amelyet az erdők töltenek be a globális és a regionális szénforgalomban. Az erdő szénmegkötésben játszott szerepének elismerése új perspektívát nyit az erdőgazdálkodás számára. *A szénmegkötés az első olyan ökológiai szolgáltatása az erdőnek, amelynek alapvető fontosságát a társadalom és a gazdaságpolitika nemcsak tudomásul veszi, hanem hajlandó – végre – pénzben is megváltani.* Ez új fejezetet nyit az erdő és a társadalom kapcsolatában.

A tartamos erdőgazdálkodás „széngazdálkodással” való kiegészítése nem sérti sem az erdő ökológiai szolgáltatásait, sem a gazdaságosság kritériumait. A szénmegkötés valóságos értéken kezeléséhez azonban számos nyitott kérdés tisztázására van szükség. Pontosítani kell az erdőgazdálkodás és a faipari vertikum szénmérlegét. További vizsgálatokat igényel a talaj szénnyelő szerepe, és a jövőre vonatkozóan lényegesen több információra lesz szükségünk, hogy az éghajlat változására hogyan reagál az erdei ökoszisztémák szén ciklusa.

Záró megjegyzések

Az elmondottak alapján a következő megállapításokat tehetjük:

- az erdőtakaró a szénforgalom érzékeny eleme, globális és regionális hatása jelentős;
- a talaj a környezeti feltételek változásával (melegedés), illetőleg szakszerűtlen beavatkozás esetén komoly CO₂ kibocsátóvá válhat;
- bár a hazai erdők szénnyelő funkciója jelenleg stabilnak látszik, az aszályosság növekedésével ez változhat;
- az erdőtelepítés, a minőségre törekvő erdőművelés és az iparifa lehetőleg hosszú távú hasznosítása számottevő módon befolyásolhatja a szénforgalom mérlegét, és ez *komoly esélyt kínál az egyébként lenézett erdőgazdálkodás valódi jelentősége társadalmi elismertetéséhez.*

Megjegyzés: Az erdők szénforgalmának értékelése és jóváírása iránt érdeklődő olvasók az Erdészeti Lapok utóbbi számaiban több cikket találnak, ezek közül kiemelendők Somogyi Zoltán írásai.